

Szász Anikó

Nagyalmás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)

A Kolozs vármegyei Nagyalmás vagy Váralmás mezőváros egy nagy kiterjedésű uradalom központja volt. Kialakulásának története a középkorba nyúlik vissza. Magába foglalta a körülötte elterülő birtokokat, ezek alkották az uradalom központi birtoktestét. Nem számították e vár uradalmához, de ezzel együtt adományozták vagy bírták Búza, illetve Gorbó mezővárost is a hozzájuk tartozó számos faluval együtt. A Doboka vármegyei Búza tartozékát képezte néhány hozzá közel fekvő falu, de hozzá tartozott Budatelke és Örményes Kolozs vármegyéből, annak ellenkező oldalán, Kolozsvártól kelet felé. A hol birtokként, hol mezővárosként számon tartott Gorbó (a későbbi Csábigorbó) a Szamos és az Almás patak által határolt hegyvidéken elterülő Belső-Szolnok vármegyei falvak birtokközpontja volt.¹

Az almási várhoz tartozó uradalmat már a középkorban is e három, három vármegye területén szétszóródott birtoktest alkotta. Folyamatos változásokon ment keresztül az idők folyamán, hiszen más, magántulajdonban levő uradalmakhoz hasonlóan adományok, osztályok, zálogosítások, eladások következtében gyakran szakítottak ki belőle, illetve csatoltak hozzá birtokokat. A 16. század második felében több adománylevél szövege felsorolja az érintett birtokokat, így ezek alapján összeállítható a váruradalom birtokállománya. Almás várához és mezővároshoz Kolozs vármegyében 20 falu tartozott: Dezsőfalva, Babon, Nagypetri, Kispetri, Nyíres, Cold, Alsórajtolc, Felsőrajtolc, Kásapatak, Kökénypataka, Vármező, Bercse, Tóttelek, Dank, Lapupatak, Oláhnádas, Argyas, Vásártelke, Forgácskút, Moldovánfalva. Búza mezőváros hat település birtokközpontja volt. Négy közülük Doboka vármegyéből: Lak, Cente, Gyeke, Noszoly, kettő pedig Kolozs vármegyéből: Budatelke és Örményes. Gorbó tartozékaiként 43 birtokot sorolnak fel a 16. századi források (Gorbóval együtt 44 helység): Doboka vármegyében 8 falu: Völcs, Balázsháza, Tihó, Galgó, Kettősmező, Kalocsa, Nagyszentmihály, Paptelke; Belső-Szolnok és Doboka vármegye határán feküdt kettő, Gorbó és Csernek. Belső-Szolnok vármegyében 34 birtok: Bányika, Szentmária, Nagyszurdok, Kisszurdok másként Kabalapatak, Klics, Kislozna, Nagylozna, Lonkafalva másként Loznakő, Zakatura másként Somfalva, Hagymás, Búzamező, Tótszállás, Muncsal, Harasztos másként Csománfalva, Rogna, Konkolyos másként Nyegenyefalva, Ködmönös, Salamon, Nagykrisztolc, Kiskrisztolc, Szalonna, Kiskabalapatak, Bagófalva másként Mélypatak, Paptelke, Bezdéd, Ozvai, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Gyurkapatak másként Györkepataka, Veck, Alsócsobánka,

Szász Anikó (1976) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézet, Kolozsvár. szasz.aniko@eme.ro

Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Jakó Zsigmond: *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban.* = *Szolnok-Doboka magyarsága.* Szerk. Szabó T. Attila. Dés—Kvár 1944. 82–83.

Felsőcsobánka, Topilafalva másként Mélypatak. Ez összesen 70 települést és két mezővárost jelentett.²

Ismeretes, hogy az uradalmak igazgatását és az erődítmények védelmi funkcióját ellátó személyzet jelenléte nagymértékben befolyásolta a uradalmi központ szerepét betöltő mezővárosok fejlődését. Jóllehet vizsgálódásunk tárgyát nem az uradalom, hanem Nagymás birtokközponti szerepköre képezi, magától értetődő, hogy a mezőváros fejlődését jelentős mértékben meghatározta az onnan irányított tartomány sorsa. A szétszórta fellelhető források egyszerre világítják meg mindkettő birtokviszonyainak alakulását.

Az uradalom a középkorban jelentőségét a várnak köszönhette, melynek megszerzéséért főúri családok versengtek. Nagymás település a Bánffyhunad–Zilah útvonalon, az Almás patak mentén fekszik, a vár pedig a településtől keletre húzódó Várhegyen emelkedik. Alapításának dátuma és körülményei nem ismertek. Almás első ismert birtokosa Kán nb. László comes volt, aki nem sokkal 1235 előtt kiüzte a monostorból a bencéseket, és premontreieket hozott a helyükbe. A tatárjárás során semmisülhetett meg a monostor. A 13. század végén és a 14. század elején a Borsa nemzetség Almásmelléki ága, György vajda, fia, Györk, illetve ennek fia, Dezső szerepel birtokosként. Ők építhették a várat, és telepíthették be Almást. Ez lehet a magyarázata, miért szerepel a település Dezsőfalva, illetve később a vár Dezsővár néven. Amikor Károly Róbert sorra felszámolta az egyes tartományurak territoriális hatalmát, Almásvár is királyi vár lett, és az erdélyi vajda tisztehez tartozott. 1370-ben a várat Nagy Lajos király Bebek György tárnokmesternek adományozta, a két Petri birtok kivételével.³ A Bebek család által a várhoz bírt uradalom 1401-ben Almás, Búza, Szentmihálytelke és Gorbó birtokokból és tartozékaikból állott,⁴ melyek akkor is három vármegyére terjedtek ki: Almás Kolozs, Búza Doboka, Szentmihálytelke és Gorbó pedig Belső-Szolnok vármegyében feküdt.

A 15. század közepén elsősorban Bebek Imre erdélyi vajda várnagyaival találkozunk a várbánban. A vajda fia, Pál volt a család vámosi ágának utolsó férfitagja, aki 1469-ben halt meg. A várra elsősorban a család pelsőci ága tartott igényt, de mert Mátyás király úgy tekintette a várat, hogy magszakadás következtében a koronára háramlott, 1470-ben első fokú unokatestvérének, Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának adományozta Almást Búza és Gorbó mezővárosokkal és tartozékaikkal együtt.⁵ Ekkor nevezik először Almást oppidumnak. Ezt a Bebek családnak többszöri próbálkozás után sem sikerült visszaszereznie. 1501-ben, miután a vár és uradalom újra a koronára háramlott, a király Korvin Jánosnak engedte át, de a Hunyadi család Korvin János lányának, Erzsébetnek halálával 1508-ban kihalt.

1509-től a Bebek családdal rokon Somi Józsa temesi ispán és az alsó részek főkapitánya rendelkezésére állott („nunc apud manus dicti domini Iosae de Som habita”), veje, Pelsőci

² MNL OL, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 25 –Miscellanea, fol. 94; MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F3 – Centuriae, A. 54, 65; MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 17 – Cista Comitatum, Comitatus Kolozs, C. nr. 3, 91, 101; *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (a továbbiakban: KmkvJk) II. 5299; *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005 (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond; a továbbiakban: ErdKirKv) 1/3. 1659. sz.

³ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Bp. 1890–1913. V. 436. A vár első említése: 1370: DI. 29174.

⁴ DI. 30754.

⁵ DI. 30321.

Bebek János is ekkor engedte át neki az almási várban és Búza mezővárosban levő és őt megillető birtokjogokat.⁶ 1510-ben Somi Józsa már nem élt, és jogbiztosító oklevelet a váruralomra csak fia, Gáspár szerzett feltehetően 1510–1512 között. 1510-ben, amikor Pongrácz János leánya követelte leánynegyedét az uradalomból, Somi Gáspár „kezében” volt az almási castrum.⁷ 1512-től már birtokosként szerepel az oklevelekben. 1512-ben Somi Gáspár királyi testőrkapitány 500 aranyforinton Drágffy Jánosnak zálogosította el a várhoz tartozó Doboka vármegyei Szentmihály mezővárost,⁸ 1514-ben pedig Bornemissza Jánosnak a Kolozs vármegyei Oláhnádat.⁹ 1514-ben két saját kezű oklevelét a tulajdonában levő Almás mezővárosban állította ki (in oppido nostro Almas).¹⁰ 1523-ban Somi Gáspár – felesége, Perényi Margit és lányuk, Anna nevében is – az almási várhoz és uradalomhoz tartozó Vásártelek, Lapupatak, Töttelek és Forgácskút egész birtokok elzálogosításáról rendelkezett.¹¹ 1528-ban Somi Gáspár újra elzálogosította az almási várhoz tartozó Vásártelek, Lapupatak és Argyas birtokokat.¹² Feltehetően Búza ekkor más birtokos(ok) kezén volt, ugyanis 1527-ben János király biztosította Somi Gáspárt, hogy neki és örökösének adományozza örökjogon Búza mezővárost tartozékaival együtt, ha az bármilyen jogon a királyt illetné meg.¹³

Somi Gáspár halála után két lánya, Anna és Borbála örökölte az almási uradalmat, ők, illetve Anna férje, Gyarmathi Balassa Imre lakott a várban. Az utóbbi adománylevelet is próbált szerezni a várra, ennek azonban az ugyanarra igényt tartó nemesi családok ellentmondtak.¹⁴ Balassa Imre Búza megtartásáért is erőfeszítéseket tett.¹⁵

1535. november 2-án Pelsőci Bebek Imre királyi tanácsos az Almás várában és tartományában őt illető, de ezután visszaserzendő negyedét unokatestvérének, Somi Annának és férjének, Balassa Imrénének kötötte le a tőlük kölcsönzött 3000 forint fejében.¹⁶ 1539-ben Balassa Imre erdélyi vajda almási castrumában állított ki okleveleket.¹⁷ 1540-ben Majláth Istvánnal együtt részt vett a János király elleni összeesküvésben, ezért a tordai országgyűlésen felségárulás vádjával halálra ítélték, Almás, Léta és Diód várait pedig elkobozták tőle.¹⁸ Mivel azonban a király még

⁶ Pelsőci Bebek János – felesége, (Somi) Katalin és fiai, Imre és Ferenc nevében is – apósa, Somi Józsa iránti szeretetből neki és örökösének inscribálta örökjogon az Almás castrumot, Búza mezővárost tartozékaikkal együtt, melyek most Somi Józsa kezén vannak, és melyek ősi jogon Bebek Jánost illetik meg. KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt. (Arhiva familiei Jósika), nr. 495.

⁷ Dl. 29367.

⁸ Dl. 65460.

⁹ Df. 266816.

¹⁰ Dl 26838, Df. 266816.

¹¹ KmkvJk II. 3976; DL 36402. – Hasonló: 1523. DL 36400.

¹² KmkvJk II. 4213, 4214.

¹³ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F 4 Cista comitatum, Comitatus Dobocensis, fasc. 1. 48. sz.

¹⁴ 1534. november 23-án Kecskeméti Patócsy Miklós fia, Ferenc és Bethlen Farkas tiltotta a királyt, hogy Vécs, Diód és Almás várát és tartozékaikat eladományozza Kendi Ferencnek és Gyarmati Balassa Imrénének. KmkvJk II. 4498.; Drágffy Gáspár 1535-ben tiltotta Balassa Imrét Almás vára és tartománya megszerzésétől. KmkvJk II. 4530.

¹⁵ 1534-ben Balassa Imre saját és Somi Gáspár özvegye Perényi Margit és lányai, Anna illetve a kiskorú Borbála nevében pert folytattak Bethlen Farkas ellen Búza fele részéért. F 17, Cista Com., Com. Doboka. B. 69.

¹⁶ Bebek Imre anyja, Somi Katalin és Anna apja, Somi Gáspár testvérek voltak. KmkvJk II. 4540.

¹⁷ F 17, Cista Com., Com. Kolozs, K 52, M 55.

¹⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transylvaniae), 1540–1556.* Szerk. Szilágyi Sándor. I. Bp. 1875. 11.

ugyanazon évben meghalt, Balassa elkerülte a büntetést. Később Ferdinándhoz csatlakozott, 1550-ben pedig elhunyt.

Balassa Imre tehát 1540-ben elveszítette az almási uradalmat, amely egészében vagy legalábbis részben kincstári tulajdonba került valószínűleg 1551-ig. Ezt nemcsak az országgyűlési határozatok,¹⁹ hanem az adománylevelek is bizonyítják: 1545-ben Izabella királyné saját szakácsának, Imre mesternek adományozta örökre Nagygorbó birtok felét, melyet korábban ugyanő néhai Csáky Eleknek, az almási királyi kastély castellanusának engedett át élete végéig.²⁰ 1546-ban Izabella Bethlen Farkasnak és általa atyafiának, Bohnyai Dezsőfy Lászlónak adományozta Nagyszentmihály királyi egészbirtokot, mely addig Almás castrumhoz tartozott.²¹

1551-ben, miután Ferdinánd átvette az Erdély feletti uralmat, az almási váuradalom helyzete is megváltozott. Az adatokból kiderül, hogy több család is pert folytatott meg- illetve visszaszerzéséért. A megváltozott politikai helyzetet kihasználva a Drágffy család újra fellépett jogigényével. 1551. június 27-én Drágffy Gáspár özvegye tiltotta néhai Somi Gáspár lányait, özvegy Balassa Imrénét, Annát és Alsólivdai Bánffy Lászlónét, Borbálát Almás várának, valamint Kolozs és Doboka vármegyei tartozékainak elidegenítésétől, Izabella királynét, fiát és I. Ferdinánd királyt pedig annak eladományozásától.²²

Somi Anna 1554. április 24-én kelt bevallásában elpanaszolta, hogy kirekesztették őt az apai jószágából, és jelentős összeget kellett előteremtenie Almás vára és tartománya visszaszerzéséért a Pelsőci Bebek Ferencsel, a fentiekben már említett János fiával, Imre testvérevel és másokkal folytatott peréhez, a királyhoz való utazgatásokhoz.²³ Az összeget, 8000 forintot második férjétől Kecskeméti Patócsy Boldizsártól kapta, ezért ennek fejében, halála esetére – előző férjétől, néhai Gyarmati Balassa Imrétől született gyermekei: András, Katalin, Zsófia és Margit nevében is – lekötötte neki a nagymási vár negyedét és tartozékait (64 település), azzal a feltétellel, hogy halála után férjét, gyermekeit is csak a fenti összeg kifizetésével zárhatták ki a felsorolt birtokok használatából.²⁴

A Pelsőci Bebek Ferenc, Gömör vármegye ispánja által indított per Anna és Borbála ellen az almási javakért 1553 őszén fejeződött be. 1553 tavaszán Somi Gáspár két lánya még megszerezte a Bebek Jánosra és az almási váuradalomra vonatkozó 1509-ben kelt oklevél átíratát a leleszi konventtől.²⁵ De ezzel már az ítélet végrehajtásáról kapunk hírt: az Almás vára és néhai Somi Józsa többi erdélyi birtoka feletti osztályos perben Bebek Ferenc javára és Balassa Imre özvegye, Somi Anna, továbbá Bánffy László Zala vármegyei ispán felesége, Somi Borbála ellenében

¹⁹ Uo. 25, 68, 190; Oborni Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*. Történelmi Szemle. 51(2009)/1. 29.

²⁰ KNLt. Jósika cs. hitbizományi lt. nr. 28.; Iktatási jelentéssel: F 17, Cista Com., Com. Kolozs, M 19. fol. 384.

²¹ F 17, Cista Com., Com. Kolozs, D. nr. 34, fol. 54.

²² KmkvJk II. 5100.

²³ Somi Anna szorult helyzetére az is utal, hogy 1554-ben eladta búzai nemesi udvarházát két jobbágytelekkel 500 forintért Gálffy Mihálynak. KmkvJk II. 5300.

²⁴ Nagypetri, Kispetri, Babon, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Bercse, Alsórajtolc, Felsőrajtolc, Kásapatak, Moldovánfalva, Kókénypatak, Nyíres, Cold, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Tótszállás, Gorbó, Paptelke, Csernek, Kalocsa, Völcs, Gyeke, Noszoly, Cente, Búza, Lak (Doboka vármegye), Gyurkapatak, Veck, Alsócsobánka, Csobánka, Hagymás, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykrisztolc, Nagyszurdok, Kiskrisztolc, Szalonna, Kisszurdok, Klics, Nagylozna, Kislozna, Loznakő, Ködmönös, Somfalva, Rogna, Harasztos, Búzamező, Kabalapatak (Belső-Szolnok vármegye). KmkvJk II. 5299.

²⁵ Erről 1569-ben Báthory Kristóf is készítettett magának átíratát. KNLt. Jósika cs. hitbizományi lt. nr. 495. sz.

hozott ítélet fogantatását megakadályozta az alperesek ellenállása.²⁶ Későbbi oklevelekből tudjuk, hogy Bebek a vár és uradalom felét kapta meg, melyet haláláig, 1558-ig bírt.

A váruradalom másik fele Somi Anna és Borbála között oszlott meg. Borbála is egy negyedrészt bírt, ugyanis 1553-ban férje, Alsólindvai Bánffy László, Zala vármegyei ispán almási birtokosként eladott bizonyos ingatlanokat saját bizalmi emberének, az almási várprefektusnak, Velikei István deáknak.²⁷ A két testvérnek 1554-ben a dezsőfalvi, baboni és kökénypataki részjóságokért másokkal is volt birtokvitája, de elveszítették a pert.²⁸ Ezenfelül még egymást is tiltották az Almás várához tartozó vagy bárhol fekvő erdélyi birtokaik elidegenítésétől.²⁹

Ismeretes, hogy Balassa Menyhérten kívül Bebek Ferenc is magának akarta a kormányzó hatalmat. 1557-ben a gyulafehérvári országgyűlésen azt követelte, hogy Izabella nevezze őt ki vajdának, valamint hogy adományozza neki Gyalut és Kolozsmonostort.³⁰ Kevésssel később Izabella hatalmának megtörésére törekedett: a Portán sikerült elérnie, hogy kinevezzék János Zsigmond tanácsosává és Erdély kormányzójává. Jóllehet kudarcot vallott, a királyné mégis megkegyelmezett neki, és birtokait is visszaadta,³¹ feltehetően azért, mert eközben Ferdinánd csapatai sikeres hadműveleteket hajtottak végre Felső-Magyarországon, és Izabellának szüksége volt rá. Az 1557. november 24-i kolozsvári tábori országgyűlésen Bebeket és Balassa Menyhértet nevezték ki az erdélyi hadak fővezérének. A Portáról való visszajövetele és hadba indulása közötti időszakban valamikor feleségül vette Sory Ilonát, akiről azon kívül, hogy a magnifica címet viselte, más adatunk nincs. Bebek Ferenc 1557. október 9-én a kancellárián tett bevallásában az almási kastélyból és tartozékaiból (Almás, Gorbó és Búza mezővárosokból, továbbá a hozzájuk tartozó 53 faluból)³² az őt megillető részt örökre feleségének, Sory Ilonának és utódainak adományozta.³³ Bebeket végül a királyné végeztette ki felségárulás vádjával 1558. szeptember 1-én, majd elrendelte vagyonának lefoglalását a kincstár javára.³⁴ Ebből egy kis darabot, Búza mezőváros felét és tartozékait 1559-ben örökjogon Sory Ilonának, Bebek özvegyének, valamint második férjének, Várad Bornemissza Benedeknek adományozta, biztosítva őket, hogy a javak visszavétele esetén más, hasonló birtokokkal fogja kárpótolni őket.³⁵

De az almási várhoz tartozó és Bebek árulása miatt a kincstárra szállott részbirtokok nagy részét Báthory Kristóf kapta meg. János Zsigmond király 1560. június 3-án Gyulafehérváron kelt

²⁶ KmkvJk II. 5230.

²⁷ KmkvJk II. 5250.

²⁸ KmkvJk II. 5309, 5416.

²⁹ KmkvJk II. 5301, 5330.

³⁰ Bethlen Farkas: *Erdély története* II. Ford. Bodor András. Bp.–Kvár 2002. 203.

³¹ Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Magyar Történelmi Életrajzok. Bp. 1901. 443.

³² Nagypetri, Kispetri, Nyíres, Cold, Alsórajtolt, Felsőrajtolt, Kásapatak, Kökénypataka, Vármező, Bercse, Tóttelek, Dank, Lapupatak, Oláhnádas, Argyas, Vásártelke, Forgácskút (Kolozs vármegye), Gorbó mezőváros tartozékai: Bányika, Balázsháza, Szentmihály, Szentmária, Tihó, Galgó, Kettősmező, Nagyszurduk, Kísszurduk, Klics, Kislozna, Nagylozna, Somfalva, Búzamező, Tótszállás, Muncsal, Harasztos, Ködmönös, Salamon, Nagykrisztolt, Kiskrisztolt, Paptelke, Kalocsa, Csernek, Bezdéd, Ozvai, Zálha, Hosszúmező, Völcs, Alsócsobánka, Felsőcsobánka (Belső-Szolnok vármegye), valamint Búza tartozékai: Lak, Cente, Noszoly, Budatelke és Örményes (Doboka vármegye). F 25, Miscellanea, fol. 94.

³³ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. F 5 – Cista diversorum comitatum. I, fasc. 6, nr. 5; F 25, Miscellanea, fol. 94. (itt a dátum hiányos)

³⁴ Veress Endre: *i.m.* 463–464.

³⁵ Izabella iktatási parancslevele 1559. május 3, II. Jánosnak a beiktatást bizonyító kiváltságlevele 1559. december 3-án kelt. F 4 – Cista Com., Com. Doboka, fasc. 2. nr. 1. Töredékes; MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; Fejér Tamás: *16. századi erdélyi királyi könyvtöredékek és elveszett királyi könyvek*. = *Peregrináció és erudíció: Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Kvár 2020. 127.

parancslevelében elrendelte, hogy iktassák be Báthory Kristóf tanácsurat és feleségét, Daniczka Katalint a nekik adományozott Almás castrum és mezőváros, továbbá tartozékainak, azaz 54 birtoknak a fele részébe. Ezek a javak korábban a hűtlenségbe esett néhai Bebek Ferencé voltak. Gorbót itt birtokként tüntették fel, Búza pedig nem szerepel a szövegben.³⁶ Daniczka Katalinról nem találtunk adatokat a szakirodalomban és a forrásokban.

A király Somi Borbála és férje, Alsólindvai Bánffy László jószágait is lefoglaltatta, mivel Ferdinándhoz csatlakoztak. Az elkobzott javak az almási uradalom negyedét képezték, ezt a későbbi adománylevelekben „Bánffy-résznek” nevezték. Ebből egy kisebb darabot, a Búza mezővárosbeli részt 1560. augusztus 11-én a király Váradi Bornemissza Benedek királyi familiárisnak adományozta ideiglenesen (durante beneplacito).³⁷ Nagyobb részét azonban Némethy Ferencnek, a tokaji vár praefectusának adta azért a 17 ezer forintért, mellyel neki múltbeli szolgálataiért tartozott, a Bihar vármegyei Farnas birtokkal együtt.³⁸

Somi Anna két gyermekének örökségét is elvette az uralkodó, úgy, hogy azokat a másik két testvérnek adta: 1564. június 28-án II. János Némethy Ferencnek, a tokaji vár praefectusának és feleségének, Balassa Zsófiának, az utóbbi hűgának, a kiskorú Margitnak adományozta örökjogon, Balassa Andrásnak és Balassa Katalinnak, Matuznay Péter feleségének Almás castrumban és mezővárosban, illetve tartozékaiban, azaz Búza mezővárosban és 65 birtokban levő részeket,³⁹ melyek néhai Somi Anna, néhai Patócsy Boldizsár özvegye halála után öröklési jogon Andrásra és Katalinra és utódaikra szállottak, de András, Katalin és férje, Péter a német párthoz csatlakozásuk miatt felségárulást követtek el. Ez az oklevél Kolozs vármegyében 22, Doboka vármegyében 16, Belső-Szolnok vármegyében 29 településről rendelkezett.⁴⁰

Ezzel Gyarmati Balassa Imre erdélyi vajda és Somi Anna négy gyermeke közül kettőt a király kizárt az örökségből: a váruradalom negyedét Zsófia és Margit közösen örökölték. Az utóbbiakat ennek birtoklásában egy 1569. április 1-jén kelt adománylevél erősítette meg, melynek értelmében II. János király néhai Zétényi Némethy Ferenc szolgálataiért özvegyének, Balassa Zsófiának és fiának, Zsigmondnak, valamint Bornemissza Benedek feleségének, Balassa Margitnak adta új adományul Almás nevű várban és mezővárosban, illetve a vár tartozékaiban

³⁶ Nagypetri, Nyíres, Cold, Alsórajtloc, Felsőrajtloc, Bercse, Kásapatak, Moldovánfalva, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Szentmihály, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Ozvai, Lak, Noszoly, Cente, Muncsal (Doboka vármegye), Tótszállás, Nagyszurdok, Kisszurdok, Szalonna, Klics, Nagylozna, Kislozna, Loznakó, Ködmenes, Somfalva, Rogna, Harasztos, Búzamező, Kabalapatak, Hagymas, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Gyurkapatak, Veck, Bezdéd, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Salamon (Belső-Szolnok vármegye), Gorbó és Csernek (Doboka és Belső-Szolnok vármegye). F3 – Centuriae, A. 65. Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556-1588)*. Akadémiai nagydoktori thesis, ELTE BTK. 2013. 119.

³⁷ F 4 – Cista Com., Com. Doboka, fasc. 1. nr. 32.

³⁸ A csonka oklevél mindenképpen 1565, Némethy Ferenc halála előtt kelt, de a későbbi pereskedés alapján gyanítható, hogy még mielőtt feleségül vette volna Balassa Zsófiát (1564 előtt). MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F 12 – Lymbus, fasc. IV. 8/b/4.; Fejér Tamás: *i. m.* 128.

³⁹ Nagypetri, Kispetri, Babon, Dezsőfalva, Oláhnádas, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Kökénypatak, Nyíres, Cold, Kásapatak, Alsórajtloc, Felsőrajtloc, Moldovánfalva, Bercse, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Paptelke, Kalocsa, Völcs, Gyeke, Noszoly, Cente, Búza, Lak, (Doboka vármegye), Gyurkapatak, Veck, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Hagymas, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykriztolc, Muncsal, Tótszállás, Nagyszurdok, Kiskriztolc, Szalonna, Kisszurdok, Klics, Nagylozna, Kislozna, Ködmönös, Somfalva, Rogna, Harasztos, Búzamező, Kabalapatak (Belső-Szolnok vármegye), Gorbó és Csernek (Doboka és Belső-Szolnok vármegye határán).

⁴⁰ F 3 – Centuriae A 54.

levő negyedrészüket, mely őket apai jogon illette meg, és melyet már több éve zavartalanul bírtak. Adományul nyerték ekkor Oláhnádas birtok felének egyharmadát is, melyet Báthory Kristóf engedett át nekik a köztük megszületett egyezség és kibékülés értelmében (*iuxta compositionem et conciliationem inter eos factam*).⁴¹ Úgy tűnik, ebben az időszakban Báthory Kristóf, Balassa Margit és Zsófia között birtokvita alakult ki. Ennek jele az, hogy 1568-ban a kolozsmonostori konvent levéltárából kikerestették a Kolozs vármegyei Nagyalmás, Nagypetri, továbbá a Doboka vármegyei Nagyszentmihály, Gorbó és Balázsháza nevű birtokaikra vonatkozó okleveleket,⁴² ezenkívül 1569-ben Báthory Kristóf átírást készíttetett magának az almási várról 1509-ben és 1553-ban kelt, a fentiekben már említett oklevelekről.⁴³ Szintén 1568-ból maradt fenn Báthory Kristófnak és Balassa Zsófiának közösen kiállított instrukciója az Almáshoz tartozó jószágaikra vonatkozó előírásaikról,⁴⁴ mely a köztük megszületett kibékülés egyik mozzanatát jelenthette.

Mint említettük, a vár és uradalom másik negyede (Bánffy-rész) Búza kivételével ebben az időszakban Némethy Ferenc birtokába került. Halála után lánya, Ilona és fia Zsigmond örökölték meg, és hosszú ideig vita tárgyát képezte Ilona és Balassa Zsófia között. Az alábbiakban erről bővebben fogunk írni.

Balassa Margit először Búzai Bornemissza Benedekhez ment feleségül,⁴⁵ aki korábban Sory Ilonának, Bebek Ferenc özvegyének a második férje volt. A házasságuk mögötti szándék nyilvánvalóan a birtokgyarapítás, az elvesztett családi örökség visszaszerzése volt. 1570. április 2-án egyezséglevelet állítottak ki, melyben kölcsönösen egymásra hagyták vagyonukat: Búzai Bornemissza Benedek halála utánra Erdélyben és Magyarországon bárhol lévő javait és birtokjogait ingóságaival együtt örökre átengedte feleségének és utódainak, nem tartván fenn azokban atyafiai részére semmilyen tulajdonjogot. Ennek viszonzásaként, továbbá Bornemissza Benedek által Almás vára és tartozékai miatt a királyi udvarban folytatott perekre, illetve a Búza mezővárosban lévő kőház és más épületek emelésére fordított eddigi és ezutáni költségeiért Balassa Margit összes ingó javait halála után örökre szőlőn átengedte, Erdélyben és Magyarországon bárhol lévő javait és birtokjogait pedig 12 000 forintot inscribálta a férjének és örökösének. Margit halála esetén atyafiai az említett jószágokat férjétől vagy utódaitól csak a 12 000 forint kifizetésének feltétele mellett vehették vissza.⁴⁶

Balassa Margitnak első férjétől három gyermeke született: Zsófia, Zsigmond és Anna. Az utóbbi kettő 1579-ben még kiskorú volt, a nevükben gyámjuk Wass György Kolozs vármegyei ispán intézkedett az örökségük, Búza mezőváros és tartozékai (Noszoly, Feketelak, Cente és

⁴¹ Nagypetri, Kispetri, Babon, Dezsőfalva, Oláhnádas, (Töttelek?), Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Kőkénypatak, Nyíres, Cold, Kásapatak, Alsórajtolt, (Felsőrajtolt?), Moldovánfalva, Berce, Budatelke és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tohó, Paptelke, Kalocsa, Völcs, Gyeke, Noszoly, Cente, Búza, Lak, (Doboka vármegye), Györkepatak, Veck, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Hagymás, Csáka, (Zálha?), Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykrisztolt, Muncsal, Tótszállás, Nagyszurdok, Kiskrisztolt, Szalonna, Kísszurdok, Klics, Nagylozna, Kislozna, Újlozna, Ködmönös, Somfalva, Rohna, Harasztos, Búzamező, Kabalupatak (Belső-Szolnok vármegye), Gorbó és Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye). Kissé töredékes. MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; Fejér Tamás: *i. m.* 127–128.

⁴² F 25, Miscellanea, fol. 8.

⁴³ KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 495. sz.

⁴⁴ F 25, Miscellanea, fol. 129.

⁴⁵ 1564 és 1569 között. L. fennebb.

⁴⁶ ErdKirKV I/3. 67.

Budatelke) lakosainak adózását érintő ügyben.⁴⁷ Kevéssel az 1570-es egyezség kiállítása után Bornemissza Benedek meghalt, és még 1572. március 29-e előtt Margit hozzáment Kendi Antal fiához, Gáborhoz.⁴⁸ Jóllehet az utóbbi 1575-ben Bekes Gáspár pártján állott, jószágvesztése után nemsokára bocsánatot nyert, és birtokai egy részét visszakapta. Később a rendi pénztár egyik conservatora (1593), Kolozs vármegye ispánja (1593–1594) volt. Gábornak és Margitnak két fiuk született, István és Gábor.

Balassa Margit 1590-ben hunyt el, ezt követően novemberben öt gyermeke között felosztották a Búzához, Almáshoz és Gorbóhoz tartozó ingatlanokat és ingóságokat.⁴⁹ Az osztálylevelél 48 települést sorol fel.⁵⁰ A legtöbb adat Búza mezővárosra vonatkozott, és az is nyilvánvaló, hogy a család az ottani udvarházban lakott. Kevés jobbágytelkük volt Almáson, továbbá a várban és a nemesi udvarházban csak egy részt bírtak.⁵¹ 1591. július 20-án az öt testvér új adománylevelet kapott a családi örökségre,⁵² és ugyanazon a napon elnyerték a fejedelem jóváhagyását a már említett, 1570-ben kelt egyezsége.⁵³ Az új adománylevelél szövege nagyobb családi örökséget tükröz, a Búza mezővárosban levő részjószágukhoz és köből épült nemesi udvarházukhoz 58 részbirtok tartozott, melyek Doboka, Belső-Szolnok és Kolozs vármegyében terültek el.⁵⁴ Ezekhez tartoztak még az almási várban és nemesi udvarházban levő részüik, valamint a vármezői, kettősmezői és gorbói várok is.

Ismeretes, hogy Kendi Gábort 1594-ben felségárulással vádolták, és kivégezték. Javainak egy részét, gorbói részjószágát és tartozékait (24 részbirtokot) Báthory Zsigmond 1595. szeptember 18-án Bocskai Istvánnak adományozta.⁵⁵ Elkobzott örökségének másik részéről bizonytalan adataink vannak: egy 1599-ben kelt oklevélben arra találunk utalást, hogy Bornemissza Benedek és Kendi Gábor Búzában és tartozékaiban levő része akkor már Szalontai Toldi István tanácsúr

⁴⁷ 1579. április 5. MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862.

⁴⁸ F 3 – Centuria Z nr. 75; Horn Ildikó: *i. m.* 351.

⁴⁹ 1590. november 25., 1590. november 28. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond; a továbbiakban: *ErdKÁPJKv*) I. 796, 797.

⁵⁰ Búza, Feketelak, Noszoly, Budatelke, Cente, Nadas, Szentmihály, Vármező, Nagymás, Nagypetri, Kalocsa, Bezdéd, Balázsháza, Csáka, Veck, Muncsal, Alsócsobánka, Somfalva, Tihó, Nagylozna, Kettősmező, Felsőcsobánka, Klicsfalva, Kisszurduk, Nagyszurduk, Tótszállás, Völcs, Tóttelek, Vásártelke, Paptelke, Cold, Alsócsobánka, Kislozna, Galgó, Gorbó, Csáka, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Csernek, Hagymás, Búzamező, Lonkafalva, Konkolyosfalva, Hosszúmező, Zálha, Moldovánfalva, Forgácskút, Rajtolc.

⁵¹ Búzában Kendi Istvánnak 25, Kendi Gábornak 26 jobbágytelek jutott. Azonban Nagymáson sokkal kevesebbet örökölték: Istvánnak csak két, Gábornak három jobbágytelke volt.

⁵² ErdKirKV I/3. 1659.

⁵³ ErdKirKV I/3. 1660.

⁵⁴ Búza, Lak, Noszoly, Cente, Nagyszentmihály, Vármező, Völcs, Kalocsa, Paptelke, Tihó, Balázsháza, Kettősmező, Galgó (Doboka vármegye), Gorbó (Doboka és Belső-Szolnok határán), Tótszállás, Muncsal, Nagyszurduk, Kisszurduk másként Kabalapatok, Klics, Lonkafalva másként Loznakő, Kislozna, Nagylozna, Ködmönös, Zakatura másként Somfalva, Konkolyosfalva másként Nyegenyefalva, Rogna, Harasztos másként Csománfalva, Búzamező, Kiskabalapatok, Kiskriztolc, Nagyszalonapatok, Bagófalva másként Mélypatok, Nagykriztolc, Salamon, Bezdéd, Zálha, Csáka, Hagymás, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Veck, Györkepatoka, Csernek, Topilafalva másként Mélypatok, Hosszúmező (Belső-Szolnok vármegye), Budatelke, Nagypetri, Dezsőfalva, Oláhnadas, Tóttelek, Forgácskút, Dank, Vásártelke, Argyas, Cold, Kásapatok, Felsőrajtolc, Moldovánfalva és Nagymás (Kolozs vármegye).

⁵⁵ Gorbó mezővárosban, Csernek (Belső-Szolnok/Doboka vármegye), Salamon, Bezdéd, Zálha, Búzamező, Harasztos, Rogna, Nyegenyefalva, Ködmönös, Nagylozna, Kislozna, Klics, Muncsal, Tótszállás, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Felsőcsobánka, Alsócsobánka (Belső-Szolnok vármegye), Tihó, Galgó, Kettősmező, Kalocsa, Paptelke, Balázsháza (Doboka vármegye) birtokokban levő részek. Egy évvel később megkísérelték a beiktatását, de Balassa Margit fia, Bornemissza Zsigmond ellentmondott. F 17 – Cista Com., Com. Doboka, B. 59.

birtokában volt, aki bizonyos oklevelek átírását kérte a feltehetően Báthory Zsigmondtól adományul kapott új ingatlanjaira.⁵⁶

Amint a fentiekben már említettük, Balassa Zsófia első férje Zétényi Némethy Ferenc volt.⁵⁷ Némethy Ferenc Zemplén vármegyei nemes családból származott. 1555-ig tokaji tiszttartó volt, 1556-ban János Zsigmond hűségére tért. Az 1562. március 4-i hadadi csatában súlyos vereséget szenvedő erdélyi sereg egyik vezére volt, majd 1565-ben Tokajt védelmezve hunyt el.⁵⁸ Már említettük, hogy 1560 után a király neki inskribálta az uradalom „Bánffy-résznek” nevezett negyedét, mely korábban Somi Borbáláé volt. Némethy Ferencnek és Zsófiának egy közös gyermeke volt, Zsigmond, aki 1565 után apjától megörökölte, majd anyjának inskribálta a „Bánffy-részt”. Ferencnek volt egy lánya is, Ilona, akinek minden bizonnyal nem Balassa Zsófia volt az anyja. Ilona Körösszegi Csáky Déneshez ment feleségül. (Csáky Dénes rokoni kapcsolatait kihasználva került a fejedelmi udvar közelébe, 1581–1584 között tanácsúr, 1583-ban főudvarmester és Belső-Szolnok főispánja volt, 1584-ben halt meg.⁵⁹) Némethy Ferenc halála (1565) után Ilona és férje, Csáky Dénes pert indított Balassa Zsófia ellen azzal a váddal, hogy jogtalanul tulajdonította el férje ingóságait. Az 1583–1584-ben készült tanúvallomások szerint, amikor Némethy Ferenc meghallotta, hogy a „németek” Tokajt fogják ostromolni, 35 000 forint értékű ingóságát szekerekre rakatta, elvitette, és egy tárházba rakatta. A tárházat felesége azon a napon törette fel, amikor megtudta, hogy Némethy Ferenc meghalt.⁶⁰

Balassa Zsófia valamikor 1569 és 1573 között férjhez ment Körösszegi Csáky Lászlóhoz,⁶¹ de már 1577–1580 között elvesztette második férjét is.⁶² Fiuk, István feltehetően 1570-ben született. Az is kiderül a forrásokból, hogy az özvegy Zsófia 1580-ban Almás mezővárosban levő házában lakott (*domus seu solitae residentiae*).⁶³

Némethy Ferenc és Zsófia fiát, Zsigmondot 1584-ben anyjával együtt a kiskorú féltestvére, Csáky István gyámjának nevezték ki.⁶⁴ De 1586-ban Zsigmond már nem volt életben, ekkor akarta Zsófia a maga részére iktatni Zsigmondnak „Bánffy-résznek” nevezett örökségét az almási várhoz és Gorbóhoz tartozó részjóságokból, melyeket az korábban neki inscribált. Az iktatásnak azonban ellentmondott a megözvegyült Némethy Ilona, magának és fiának, Mihálynak követelve azokat. Ez az uradalom negyedrésztét jelentette, mely valamikor Somi Borbála öröksége volt. Zsófia 1586. szeptember 29-én nem jelent meg a tárgyaláson, ahol be kellett volna mutatnia bizonyítékait. A peres iratok szerint Zsófia az 1586. október 17. és november 5. közötti időszakban halt meg.⁶⁵ A pert Csáky István folytatta a részjóságokat elfoglaló Ilonával szemben, majd elveszítette. A javakat Ilona fia, Csáky Mihály örökölte, aki 1589-ben birtokosként

⁵⁶ MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862.

⁵⁷ Annak halála után Körösszegi Csáky Lászlóhoz ment férjhez, mindhárman a magnificus címet használták.

⁵⁸ Horn Ildikó: *i. m.* 355.

⁵⁹ ErdKirKv I/3. 416; Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) 22; Horn Ildikó: *i. m.* 337.

⁶⁰ *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei. I. 1326–1590*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Szerk. Fejér Tamás) Kvár 2018. (továbbiakban: KmkvFkJk) I. 434, 435.

⁶¹ 1569: MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; 1573: F 17 – Cista Com., Com. Kolozs, C. 105. fol. 717.

⁶² 1577: ErdKirKv I/3. 93. sz. 1580: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 93. fol. 707.

⁶³ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 93. fol. 707.

⁶⁴ KmkvFkJk I. 450.

⁶⁵ KmkvFkJk I. 569, 570.

szerepel egy oklevélben: két Nagymásra szökött jobbágyának kiadására kötelezték.⁶⁶ Mihály örökösök nélkül halt meg 1590 és 1592 között,⁶⁷ a kincstárra szállott javait pedig végül mégis Balassa Zsófia fia, Csáky István nyerte el a fejedelemtől.

Az 1590-es évektől fontos erdélyi tisztségeket betöltő Csáky István karrierjét is rokoni kapcsolatai indították el. Fontos feladatokat látott el a fejedelem oldalán, 1592-ben és 1594-ben Báthory Zsigmond udvari familiárisaként említik, később tanácsúri rangra emelkedett (1601–1602),⁶⁸ és kétszer viselte az országos főkapitányi tiszteletet (1600–1602).⁶⁹ Wesselényi Ferenc lányát, Annát vette feleségül, az esküvőre 1599. február 14-én Gyulafehérváron a fejedelmi udvarban került sor.⁷⁰

Csáky István már 1587-ben birtokosként szerepel Nagymás mezővárosban.⁷¹ A korábban Csáky Mihály által bírt, „Bánffy-résznek” nevezett javakat 1592-ben kapta meg, a beiktatási parancs 1592. június 21-én kelt. Ehhez a Nagymás várában, az ottani mezővárosban és Gorbó birtokban levő részek tartoztak, valamint az azokhoz csatolt 32 részbirtok, az almási nemesi udvarházzal együtt. Az iktatásra 1593 húsvétján került volna sor, de Kendi Gábor ellentmondott az ún. Majlát-rész iktatása miatt.⁷² Saját örökségére is nyert új adománylevelet, az 1592. június 28-án kelt oklevél szerint a várban, Nagymás és Búza mezővárosokban, Gorbó birtokban, továbbá az azokhoz tartozó 57 faluban voltak saját részjóságai. De nemesi udvarháza nem Almáson, hanem Búzában volt.⁷³ 1593. májusában újra megkísérelték beiktatni Csákyt a várhoz,

⁶⁶ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, K, nr. 7. Ügyvédje Trauzner Lukács volt.

⁶⁷ Nagymási Csáky Mihály 1590. január 19-én még élt, neve az almási birtokosok között szerepel. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 61. fol. 651-652; 1592. júniusában már nem élt. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3.

⁶⁸ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3.; F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 90., fol. 700.

⁶⁹ Nemcsak Báthory Zsigmond fejedelem udvarában töltött be jelentős szerepet. Amikor Zsigmond átadta fejedelemségét Báthory András bíbornoknak, Csáky István azonnal csatlakozott az új fejedelemhez. Ezt követően Mihály vajdát, a nemességet és Bocskay fejedelmet is szolgálta. 1601-ben Székely Mózes mellett Csáky Istvánnak is lett volna esélye a fejedelmi cím megszerzésére. Egy 1601-ben kelt oklevélben érdemeit így méltatták: az ország érdekében – noha a Mihály vajdától több jutalomban is részesült – ellene fordult és megszabadította a fejedelemséget a vajda zsarnokságától, majd a fejedelmet visszahívta az országba, minthogy az ország biztonságát és a törökkel megkötendő békét így látta megvalósíthatónak. (ErdKirKv. 1/3. 1676. sz.) Később a Csáky család tagjai közül ő volt az, aki elindította a felvidéki kiköltözést, birtokszerzést azzal, hogy 1603-ban erdélyi birtokainak jó részét elzalogosítva magyarországi zálogbirtokot szerzett. Pályáját részletesen bemutatja Papp Klára: *i.m.* 23–31. – 1605 előtt anyagi és politikai indokok alapján is bárói rangemelésben részesült. Pálffy Géza: *Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. = Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Speculum Historiae Debreceniense 4. Szerk. Papp Klára és Püski Levente. Debrecen 2009. 15.*

⁷⁰ RNLt Szebeni Igazgatósága, Szebeni evangélikus káptalan levéltára, 1, 198. sz.

⁷¹ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, S 17. fol. 717.

⁷² Dezsőfalva, Nagypetri, Dank, Forgácskút, Argyas, Vásártelek, Lapupatak, Töttelek, Nyires, Kőkényes, Cold, Kásapatak, Felsőrajtolt, Moldovánfalva, Bercse (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmihály, Paptelke (Doboka vármegye), Salamon, Nagykriztolc, Muncsal, Bezdéd, Zálha, Csáka, Kiskabalapatak, Hagymás, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Veck, Györkepatok, Hosszúmező (Belső-Szolnok vármegye), Nagygorbó, Csernek (Doboka és Belső-Szolnok vármegye határán). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 362. sz.

⁷³ Nagypetri, Babon, Dezsőfalva, Oláhnádas, Töttelek, Lapupatak, Vásártelek, Argyas, Kőkényapatak, Nyires, Cold, Kásapatak, Felsőrajtolt, Moldovánfalva, Bercse és Örményes (Kolozs vármegye), Vármező, Szentmária, Nagyszentmihály, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Paptelke, Kalocsa, Völcs, Búza oppidum (Doboka vármegye), Györkepatok, Veck, Felsőcsobánka, Alsócsobánka, Hagymás, Csáka, Zálha, Hosszúmező, Ozvai, Bezdéd, Salamon, Nagykriztolc, Muncsal, Tótszállás, Nagyszurdok, Kisszurdok, Kiskriztolc, Szalonna, Klics, Kislozna, Nagylozna, Újlozna, Ködmönös, Somfalva, Rohna, Harasztos, Búzamező, Zakatura, Kabalapatak (Belső-Szolnok vármegye), továbbá Gorbó, Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 91. fol. 705.; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 363. sz.

mezővároshoz és Gorbóhoz tartozó 47 részjárságba, de a Kendi és Majlát család ellentmondott a Bánffy-rész nevű részjárságok iktatásának.⁷⁴

A fenti oklevelekben a részjárságok felsorolásai nem egyeznek, ennek magyarázata talán abban rejlik, hogy időközben Csáky István egyezséget kötött a rokonaival és az ellentmondókkal. A források ebben a tekintetben is hiányosak, de tudomásunk van egy 1593. július 14-én kelt egyezségről, melyet Kendi Gáborral kötött az almási és búzai uradalomhoz tartozó részeik örök érvényű cseréjéről.⁷⁵ 1594-ben Bodoni István, a vizaknai sókamara praefectusa a Nagymás és Nagyszentmihály oppidumokban, Nagypetri és Nyíres birtokokban levő részjárságait, továbbá az almási nemesi udvarházát örökre Csáky Istvánnak és fiági utódainak, azok magszakadtával leányági utódainak adta, az utóbbi pedig ennek fejében az uradalomhoz tartozó, Kolozs vármegyei Örményes birtokbeli ősi részét Bodoni Istvánnak, magszakadása esetén pedig apjának, Bodony Balázsnak és utódainak engedte át.⁷⁶ Feltételezhető, hogy Bodoni az almási uradalomhoz tartozó javait korábban a fejedelmi tulajdonban levő részből nyerte el. Csáky István Bornemissza Annától, Mihályi Csáky Zsigmond feleségétől is kapott Almás oppidumban és várban, illetve tartozékaiban levő részbirtokokat (Dezsőfalva, Oláhnádas, Tóttelke, Argyas, Dank, Cold, Vármező, Nagyszentmihály), és cserében más javakat adott Annának.⁷⁷

1594-ben Báthory Zsigmondtól is nyert javakat az uradalomban: a Nagymási lerombolt vár felét, a Nagymás mezővárosban és Dezsőfalva birtokban levő vajdai részeket, melyek az egeresi vajdai curiához tartoztak. Beiktatását 1595-ben senki nem akadályozta meg.⁷⁸ Csáky István később további részeket szerzett meg az almási és a vele összekapcsolódó búzai uradalomból. 1600. július 19-én Mihály vajda neki adományozta az egeresi castellum és mezőváros egészét a hozzá tartozó részjárságokkal együtt,⁷⁹ melyeket azelőtt Bocskai István bírt Báthory Zsigmond adománya révén, de 1599-ben az országgyűlés határozata alapján az utóbbi adományait érvénytelenítették.⁸⁰ Még ugyanabban az évben beiktatták.⁸¹ Ebből az a következtetés vonható le, hogy az almási-búzai uradalomnak azt a részét kapta meg 1600-ban Csáky István, melyet nagyrészt Kendi Gábertől és Bocskaitól foglaltak le. 1601. június 10-én Báthory Zsigmond is

⁷⁴ Dezsőfalva, Oláhnádas, Tóttelke, Nagypetri, Argyas, Lapupatak, Vásártelek, Babon, Kőkénypatak, Nyíres, Cold és Kásapatak (Kolozs vármegye), Vármező, Felsőrajtolc, Moldovánfalva, Bercse, Nagyszentmihály, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó (Doboka vármegye), Gorbó, Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye), Salamon, Zálha, Bezdéd, Hosszúmező, Ozvai, Veck, Györkepatak, Felsőcsobánka, Alsócsobánka, Hagymás, Csáka, Kabalapatak, Búzamező, Harasztos, Zakatura, Nagylozna, Klics, Kisszurdok, Nagyszurdok, Szalonna, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Muncsal, Tótszállás (Belső-Szolnok vármegye). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 101. fol. 710.

⁷⁵ KNLt, Hilibi Gál cs. lt. (Fond familial Gál de Hilib), nr. 34.

⁷⁶ KNLt, Béli cs. lt. (Fond familial Béli), nr. 191.

⁷⁷ Keltetése bizonytalan: 159(?). MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 15 – Protocolla, libri regii et styliaria, X. 329^v.

⁷⁸ 1594. május 22. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 90., fol. 700.

⁷⁹ Tóttelke, Vásártelek, Újfalu, Valkó, Jákótelke, Bercse, Felsőrajtolc, Alsórajtolc, Moldovánfalva, Argyas (Kolozs vármegye), Gorbó, Csernek (Doboka/Belső-Szolnok vármegye), Bányika, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Paptelke, Kaloeca (Doboka vármegye), Tótszállás, Nagylozna, Harasztos, Búzamező, Zálha, Bezdéd, Salamon, Nagykriztolc, Kiskriztolc, Muncsal, Kiszalonna, Lunkafalva, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Klics, Kislozna, Loznakő, Ködmönös, Rohna, Konkolyfalva és Zakatura (Belső-Szolnok vármegye). F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 102., fol. 706, 712.; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 440; MNL OL, P71 – Csáky család lt, fasc. 34. nr. 8.

⁸⁰ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 102., fol. 712.

⁸¹ F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 102., fol. 711, 713. – 1600-ban a nemesség biztosítja Wass Györgyöt, hogy a balázsházi részbirtoka helyett (melyet Mihály vajda Csáky Istvánnak adományozott) a császár két egészbirtokot fog neki adományozni. Wass lt, F. XXVII. 6.

megerősítette Csákyt a Mihály vajda által korábban neki adományozott egeresi kastély és tartozékai birtokában.⁸² Ezzel egy időben (szintén 1601-ben) a fejedelem azt is megígérte Csáky István tanácsúrnak és főkapitánynak, hogy az almási várhoz és az egeresi kastélyhoz tartozó, azonban azoktól eltulajdonított vagy bárki által másoknak eladományozott javakat, ha azok a kincstárra fognak szállni, neki fogja adományozni.⁸³

Mint már említettem, az almási vár és uradalom fele 1560-tól Báthory Kristóf tulajdonába került. A család a jószágok többségét megtartotta,⁸⁴ de ahogy az alábbi adatokból kiderül, néhányat eladományozott. Az uradalom Báthory Zsigmond örökségének tekinthető része az almási várhoz, illetve az egeresi curiához vagy kastélyhoz tartozott. 1589-ben Kendi Sándor elnyerte a Belső-Szolnok vármegyei Gorbó vajdai tartozékait (Hagymás, Csáka, Hosszúmező, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Veck és Gyurkapataka), amelyeket korábban Almás várához bírtak.⁸⁵ A Nagymás közelében fekvő Egeres a középkorban a kolozsmonostori uradalomhoz tartozott. Az ottani vajdai curiát vagy kastélyt a 16. század második felében kezdik említeni a források, tehát ekkor kapott birtokközponti szerepet. 1586-ban említik Tusoni néhai Törös Márton nemest, aki 1575-ben Báthory Kristóf officialisa volt Egeres kastélyában.⁸⁶ 1590-ig ide tartozott a Kolozs vármegyei Kececel részbirtok.⁸⁷ 1593-ban a vajda Wass György újvári kapitánynak és Kolozs vármegyei ispánnak adományozta a balázsházi részbirtokot, mely korábban az egeresi vajdai kúriához tartozott.⁸⁸ 1594-ig az egeresi fejedelmi curiához tartoztak a Nagymási lerombolt vár fele, a Nagymás mezővárosban és Dezsőfalva birtokban levő fejedelmi részek, melyeket Báthory Zsigmond ekkor Csáky Istvánnak adományozott.⁸⁹

Az uradalom településeiben más nemesek is birtokoltak kisebb részjószágokat és házakat, közülük példaként csak egyet említünk. A Nagymási előnevet használó Óz János az 1581–1593 közötti időszakban nagymási nemesnek tekinthető, aki 1584-ben a feltehetően vajdai adományból származó nagymási atyai udvarházának és tartozékainak visszaszerzésére tett ígéretet testvérének.⁹⁰

Almás mezőváros mint birtokközpont

A 16. században az uradalom élén várnagyok, udvarbírák, tiszttartók álltak. Somi Gáspárnak az 1530-as években Sombory Benedek volt az almási udvarbírája és várnagya, officialisa pedig Badoky Máté.⁹¹ Az 1545 előtti években Izabella királyné almási castellanusa Csáky Elek volt, akinek élete végéig átengedte a királyi kastélyhoz tartozó Nagygorbó birtok felét.⁹² 1553 decem-

⁸² MNL OL, P 71 – Csáky család lt, fasc. 30. nr. 23. Az adatért Fejér Tamásnak tartozom köszönettel.

⁸³ Erd KirKv. I/3. 1676.

⁸⁴ 1573-ban almási birtokosként szerepel. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 105. fol. 717; 1587: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, S 17. fol. 717; 1590: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, K. 5; F 17. – Cista Com., Com. Kolos. S 143. fol. 68.

⁸⁵ ErdKirKV I/3. 1026.

⁸⁶ KNLt, Kemény cs. csombordi lt. (Arhiva familiei Kemény de Ciumbud), nr. 171.

⁸⁷ ErdKirKV I/3. 1305.

⁸⁸ KNLt, Wass cs. lt. (Arhiva familiei Wass), F. XXVII. 2. Iktatási parancs F. XXVII. 3.

⁸⁹ 1594. május 22. F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 90., fol. 700.

⁹⁰ KmkvFkK I. 301, 302, 451. sz.; ErdKirKV I/3. 367. sz.; F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. 3.

⁹¹ KmkvJk II. 4672.

⁹² F 17 – Cista Com., Com. Kolos, M 19. fol. 384; KNLt, Jósika cs. hitbizományi lt, nr. 28.

berében Bánffy László és Somi Borbála almási várprefektusa Velikei István deák volt.⁹³ 1554-ben Somi Borbála és Anna az almási várnagyukat és udvarbírájukat, Oláh Boldizsárt küldték el, hogy akadályozza meg egy másik nemes beiktatását az uradalomhoz tartozó három birtokba (kivont karddal ellentmondott). 1555-ben már más almási várnagy, Koszta Demeter intézkedett ugyanabban a birtokvitában.⁹⁴ A tiszttartóknak a bírósági ügyekben is el kellett járniuk földesuruk képviselőjében. Kolozs vármegye előjáróinak 1589. október 15-én kelt ítéletlevéléből kiderül, hogy Csáki Mihály nem akart visszaadni két Nagyalmásra szökött jobbágyot a jogos tulajdonosnak, és a vármegyei bíróságon indult perben az ő képviselőjében officialisa, Kalmár Lukács és Trausner Lukács ügyvéd járt el.⁹⁵

A birtokigazgatásra vonatkozó iratok olyan esetben születtek, amikor a földesúr távol volt birtokától, és ezért kénytelen volt írásban tájékoztatni megbízottjait. Adataink alapján arról győződhetünk meg, hogy az uradalom birtokosai az almási várban vagy a búzai udvarházban laktak. Így szóban tárgyalhattak tisztjeikkel vagy a lakosokkal, illetve a mezővárosok előjárósága is szóban fordulhatott a földesúr helyi képviselőihez, amikor azokkal vagy rajtuk keresztül kívánta érdekeit érvényesíteni. A források nagyfokú pusztulása mellett ez is egyik magyarázata lehet annak, hogy nincsenek adataink az adóztatási, munkáltatási és igazságszolgáltatási eljárásokról, az uradalom és mezőváros belső ügyeiről, a lakosok és birtokosok viszonyáról.

Egyetlen birtokigazgatásra vonatkozó irat töredékéről van tudomásunk. Ez Báthory Kristófnak és Balassa Zsófiának egy közösen kiállított oklevele 1568-ból, mely az Almához tartozó jószágokra vonatkozó instrukciókat tartalmazza („vigeztwnk illien vigezist”). A másfél oldal hosszúságú szöveg töredékes, de mindenképpen fontos információkat tartalmazott a mezőváros belső ügyeiről, igazságszolgáltatásáról, illetve a birtokközpont, az uradalom és a földesúr viszonyáról. Megtudjuk, hogy az uradalomban lakó magyarok az esküdt polgárok utasításait követték, az oláhok a vajdákét. A magyar lakosok a városi polgárok előtt perelhettek, azok döntéseit a várban a tiszttartók előtt fellebbezhatték meg. Bebek Ferenc korábbi rendelkezéseire vonatkozóan is bizonyos utasításokat tettek. A szövegből megtudjuk, hogy a tiszttartóknak egyik legfőbb feladata a törvénytelé, bíráskodás volt. Bírói székükről a birtokosok, a jelen oklevél kiállítói bíróságára lehettek fellebbezni, az ítélettel elégedetlenek pedig „az táblán vagy az vármegyén” perelhettek. („Perek az nemes uraim előtt” „irassak registromba”, „hogy annak utanna legen emlekezetroll” „veghez ment dolgot fel ne bonthasson”).⁹⁶

Gálfi Emőke kutatásaiból tudjuk, hogy a gyulafehérvári kincstári uradalom 66 birtokból és nyolc mezővárosból állt,⁹⁷ tehát mérete nagyjából megegyezett a nagyalmási uradalomével (70 falu és két mezőváros), jóllehet értékben némi különbség lehetett közöttük. A Gyulafehérvárhoz tartozó települések gazdasági súlya (figyelembe véve a központi elhelyezkedést, bortermelést, bányákat, vásárokat stb.) minden bizonnyal meghaladta az almási uradalomét, mely az előbbinél jóval több hegyvidéki falut foglalt magába (itt elsősorban a Belső-Szolnok vármegyei, Gorbó

⁹³ KmkvJk II. 5250.

⁹⁴ KmkvJk II. 5309, 5416.

⁹⁵ F 17 – Cista Com., Com. Com., Com. Kolos, K, nr. 7.

⁹⁶ F 25 – Miscellanea, fol. 129.

⁹⁷ Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom birtokainak mobilitása a 16. század második felében.* = *Uradalom – Vállalat. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019.* Szerk. Kövér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Bp. 2019. 62.

környéki falvakra gondolunk).⁹⁸ Közös jellemzőjük az, hogy az elidegenítések miatt bizonyos települések kiszakadtak az uradalomból. A különbséget a kettő között az jelenti, hogy a gyulafehérvári uradalom nagy részében a földesúr ugyanaz maradt, míg az almásiban gyakori volt a birtokosváltás, több birtokos között oszlott meg, ugyanakkor folyamatos volt a perlekedés egy-egy részirtok vagy nagyobb birtoktest miatt. A birtokvitákon kívül a birtokcserék, öröklések és birtokosztályok mindegyre átrajzolták az uradalom szerkezetét, s ez rányomta bélyegét Almás mezőváros fejlődésére is.

Almás nem feküdt főútvonalon, nem volt vármegyei székhely, sem jelentős kereskedelmi csomópont (Nagyalmás hetivására hétfőre esett a középkorban – 1473 –, sokadalmáról nincs adat).⁹⁹ Birtokközpontként és védelmi szempontból viszont nagyobb volt a szerepe. Ez hátrányos volt az oppidum számára, hiszen bizonyos fokú függőséget jelentett a földesurakkal szemben. Viszont előnye is származott belőle, hiszen az uradalmi központ mezővárosfejlesztő tényező volt, a birtokigazgatási személyzet jelenléte nagyban befolyásolta a település fejlődését. Egy-egy központi fekvésű falu is, mint például jelen esetben Gorbó, a nagybirtok alsóbb birtokigazgatási központjaként felemelkedhetett, és elindulhatott a fejlődés útján.

Almás jelentőségét bizonyítja, hogy többször említik a tiszttartóhoz (officialis) képest nagyobb funkciót jelentő várnagyát és udvarbíráját. Ezenkívül az önállóság jeleként kell értékelni azt, hogy első fokon nem a tiszttartók vagy udvarbírák ítékeztek az almási jobbágycsoport felett, hanem a mezőváros elöljárói. A mezőváros bírójának¹⁰⁰ feladatairól és jogairól nincsenek adataink. A földesurak helyi képviselőinek bírósága a fellebbviteli fórumot jelentette. A román falvak élén a vajdák álltak, akik szintén az almási tiszttartók felügyelete alá tartoztak.

Almásban valószínűleg elsősorban mezőgazdasági termelés folyt. A mezővárosi jobbágycsoport helyzete Erdélyben mindenütt a földesuraktól függött, előírásai szerint folyt a termelés, adózás és a szolgálat is. Az almási lakosok a 16. század folyamán a kincstár felé adómentességet élveztek, erre vonatkozó kiváltságukat minden uralkodó megerősítette.¹⁰¹ A földesúri terhekről azonban nincsenek adatok, viszont tudunk arról, hogy Búza mezőváros lakosai nem egy összegben fizették a földesúri adót,¹⁰² így feltehetően az almási lakosok sem.

⁹⁸ Vö. *A gyulai vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel ellátva közzéteszi Jakó Zsigmond. Monumenta Transsilvanica. Kvár 1944. XXXV.

⁹⁹ DL 28309. A közelben fekvő Bánffyhunadnak évi négy sokadalma volt. Binder Pál: *Régi kalendáriumok az erdélyi és partiumi vásárokról, vagy sokadalmakról (1572–1676)*. = Néprajzi Látóhatár II(1993). 1–2. sz. 111–124.

¹⁰⁰ Említése: F 17 – Cista Com., Com. Kolos, C. nr. 61. fol. 651–652; S. nr. 143. fol. 68.

¹⁰¹ 1591. április 10-én Báthory Zsigmond megőrzi mentességükben Nagyalmás mezőváros lakosait, miután I. János király minden adó és anyagi hozzájárulás terhe alól örökre mentesítette őket, és ezt később II. János király, valamint István lengyel király is megerősítette. ErdKirKv. I/3. 1483.

¹⁰² Báthory Kristóf vajda a Búza mezővárosban és tartozékaiban (Noszoly, Feketelak, Cente és Budatelke) lakó jobbágycsoport nehéz helyzetén az adófizetés csökkentésével kívánt javítani, úgy, hogy míg földesuraik, néhai Bornemissza Benedek gyermekei, Zsigmond és Anna elérik a törvényes kort, megengedte, hogy azok, akiknek nyolc nagyobb, járomba fogható ökre van, egy forint, akiknek pedig hat ökre van, azok 75 dénár évi adót fizessenek a Bornemissza árváknak; továbbá azok, akik mesterséget üznek, egy forintot, akik pedig semmilyen mesterséget nem folytatnak, és egyéb képességeik sincsenek, csak munkájukból élnek, azok évi rendes adóként 13 dénárt adjanak. MNL OL, P 657 – Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, fasc. 69. nr. 7862; Fejér Tamás: *i.m.* 130–131.

Almaşu, an Administrative Centre in Cluj County (1541–1600)

Keywords: Almaşu, market town, estate, fortification, castrum, administrative centre

Based on the documents preserved in various archives, this study offers a presentation of Almaşu market town (Cluj County) and its administrative role in the estate bearing the same name. Although it was not situated by the main roads, neither did it have the function of county seat, nor a significant commercial role, Almaşu market town stood out as an administrative centre of a large estate and as a settlement located in the vicinity of a military defense fortification. According to the documents, in the second half of the 16th century the estate managed from Almaşu market town and the fortification (castrum) and owned by 3–4 powerful Transylvanian families consisted of 70 villages and two market towns.